

NAGY TERÉZIA

Harmadik világbeli menekültek magyarországi neointegrációjának esélyei

Tanulmányomban egy menekültek körében, valamint budapesti diaszpórákban végzett terepmunka tapasztalatait összegzem. A kutatás során a kapcsolatokra, a kapcsolatok hiányára és a kapcsolatépítésre fókuszáltam, hogy ebből a szempontból is értelmezni tudjam a neointegráció folyamatát. A kapcsolat- és egoháló elemzése ezeket segíti: előbbi a csoporton belüli és csoportközi kapcsolatokra fókuszál, utóbbi az egy-egy egyén életútja során felmerülő és eltűnő, vagy épp állandó (megőrzött és óvott) kapcsolatokat térképezi fel. A kapcsolati szempontú megközelítéssel azt kívánom bemutatni, hogy az integráció hányféleképpen függ a kapcsolatoktól és a kapcsolati kudarcoktól. Úgy vélem, hogy fontos szerepe van a neointegráció kialakításában a kapcsolatoknak és a kulturális, valamint a vallási sajátosságok hatásainak.

Bevezetés

Magyarországra évente mintegy kétezer–ötezer menekült érkezik, akik közül néhány száz fő befogadása ment végbe (vö. A BÁH statisztikai kiadványfüzetével). Az általam vizsgált harmadik világból érkezettek száma – az előbbi csoporttal átfedésben, de nem teljes azonosságban – pedig csupán néhány száz fő. Tanulmányomban olyan menekültekkel, befogadottakkal és oltalmazottakkal, azok csoportjaival és diaszpóráival foglalkozom, akik Kelet- és Nyugat-Afrika, Maghreb¹, illetve Dél-Ázsia országaiból érkeztek, akár háborús-politikai, akár gazdasági menekültként. Jelentős részük muszlim (szunnita vagy épp szúfi) – többségük szubszaharai származású –, és vannak közöttük keresztények (ortodox és afrikai keresztények) vagy épp törzsi vallásúak is. Közös vonásuk, hogy mind megjelenésükben, mind nyelvükben, kultúrájukban és legtöbbször vallásukban is eltérnek az őket befogadó magyaroktól.

Az egyes individuumok különböző kompetenciákkal, különböző elképzelésekkel és vágyakkal rendelkeznek, de szempontunkból két

¹ Tunézia, Algéria, Marokkó

fontos attribútum emelkedik ki a sok jellemző közül. Egyfelől az, hogy a frissen érkezők találnak-e összetartó diaszpórát, lehetőleg gazdaságilag erőset, vagy éppen befogadó vallási közösséget, vagy sem. Másfelől hogy a menekültként érkezők milyen elképzelésekkel vágnak neki az Útnak, erre milyen módon készülnek fel, és megérkezésükkor milyen integrációs módszerekkel kísérleteznek. Mindezek mellett az sem elhanyagolható – sőt, kapcsolati szempontból különösen fontos –, hogy az új helyen kialakuló kapcsolatok építését milyen hatások erősítik, illetve gyengítik. Írásom jelentős részét e kapcsolati szempontok vizsgálatának szentelem. A tanulmány további részében azt is szemügyre veszem, hogy az integrációs kísérlet folyamatában milyen szerepe van a magyar (befogadó) társadalom egy-egy aktorának (a diaszpórákat is ekként tekintve), illetve magának a befogadó társadalomnak, s ez hogyan befolyásolja az általam neointegrációként jelölt folyamatot és állapotot.

A békéscsabai befogadóállomáson élő, majd onnan távozó menekültek körében, valamint budapesti diaszpórákban végzett, több éves terepmunkám tapasztalatait, a körükben készült, mintegy száz életútinterjú (narratív-strukturálatlan interjú) és számos beszélgetést kapcsolathálók és ego-hálók elemzésével egészítettem ki. Részt vettem a hétköznapokban, foglalkoztatott a kulturális találkozásokkal és konfliktusokkal színesített világ; a nemzeti, vallási és családi ünnepeken való részvételem pedig empatikus hozzáállásom jutalma volt, de egyben tovább növelte az értelmezéseim lehetőségeit is. A kutatás során a személyes és társas kapcsolatokra, a kapcsolatok hiányára és a kapcsolatépítésre fókuszáltam, hogy e szempontból is értelmezni tudjam a neointegráció folyamatát. A kapcsolat- és ego-háló elemzése ezeket segíti: előbbi a csoporton belüli és csoportközi kapcsolatokról ad képet, utóbbi egy-egy egyén életútja során felmerülő és eltűnő, vagy épp állandó (megőrzött és óvott) kapcsolatait térképezi fel. A tanulmányomban látható ábrák ezen elemzések egy-egy esszenciái.

A kapcsolati szempontú megközelítéssel azt kívánom bemutatni, hogy az integráció hányféleképpen függ a kapcsolatoktól és a kapcsolati kudarcoktól. Milyen fontos szerepe van a neointegráció kialakításában a kapcsolatoknak, és annak, ahogyan mindezt a kulturális és vallási sajátosságok befolyásolják. A szociális munkások, szociálpolitikusok számára – ezen a területen éppúgy, mint másutt – ez a megközelítés is fontos lehet, ha az integráció egy-egy társadalmi csoport vagy egyén esetében kudarcot vall, és intervenció programra van szükség.

Harmadik világbeli menekültek Magyarországon

Magyarországon számos² bevándorló él, egy részük legálisan, mások – ahogy a menekültek túlnyomó része is – illegálisan érkezett hazánkba. A hazájuktól földrajzi értelemben távol kerülő menekültek egy része talál itt élő honfitársakat, egy már jelenlévő diaszpórához tud csatlakozni – pl. az afgánok, irakiak, irániak, líbiaiak, törökök és kurdok. A szomálik, etiópok

² Kb. 180 000 fő, túlnyomó többségük a szomszédos államok magyar állampolgárai.

diaszpórája még nem tekint vissza jelentős múltra: közösségük az utóbbi két-három évben kezdett el formálódni, gazdaságilag stabilizálódni és fejlődni. Még mások (elefántcsontparti, szenegáli, mali, kameruni, libériai stb. menekültek) nem találnak diaszpórákat, de bizonyos hasonlóságok alapján kapcsolatba tudnak lépni más menekültekkel, ugyanezen az alapon összetartanak, főképp, ha valamivel szemben kell meghatározniuk magukat. Így lesznek nyugat-afrikaiakká a keletiekkel szemben, muszlim afrikaiakká a keresztény afrikaiakkal szemben, frankofónokká és anglofónokká, vagy épp egy nagyobb választóvonal mentén afrikaiakká a „fehérekkel” szemben. Utóbbi esetben más, szubszaharai térségből érkezettekkel közösen jelölik meg a határokat.

A fentebbiekből az is látszik, hogy a migránsok több dimenzióban is megfogalmazzák a különbségeket és hasonlóságokat, és hogy egyúttal ezek a különbségtételek jelölik ki a kapcsolatépítést, a bizalom határait is. Az első és legfontosabb meghatározás a sokrétű eltérés a befogadó társadalomtól, és csak ezek után következnek a harmadik világbeli menekültek szféráján, körén belüli, dinamikusan változó különbségtételek. A dinamikát a fellépő problémák (megélhetés, munkavállalás, kulturális és vallási különbségtevések) jelentik, de bizonyos választóvonalak állandósulni is képesek. Ilyen, állandósult határ fedezhető fel az etiópok és szunnita és síita muszlimok között, vagy épp a maghrebi és szubszaharai muszlimok között.

Mindezekből az is látszik, hogy a diaszpórákat nemcsak a származás (nemzeti és etnikai származás) vagy kultúra szempontjaiból tekintem egységnek, hanem fontos szempont a közösség kisebbségi mássága (A. Gergely, 2005), valamint az is, hogy a diaszpóra tagjai egymás között kapcsolatokat ápolnak. (A diaszpóra fogalom kapcsán ld. Safran 1991, Wahlbeck 2002, Sik – Tóth 1996 és 2000, valamint Nagy 2007)

A kapcsolati aspektust is figyelembe véve Safran definíciójára kell utalni, ahol két, kifelé mutató kapcsolati szempont is megjelenik: egyrészt az Otthonnal tartott, folyamatos kapcsolat, amely egyúttal meghatározza a diaszpórában élők csoporttudatát és szolidaritását, valamint egy másik szempont, amely a befogadó országra vonatkozik, pontosabban arra, hogy ott nem fogadják el tökéletesen. További – immáron nem kapcsolati – szempont Safrannál, hogy a diaszpórák az eredeti centrumtól (Otthontól) eltérő helyeken is fellelhetőek. A diaszpórabeliek ápolják a szülőföld emlékét, mítoszát, a visszatérés reményét, és elkötelezettek a szülőföld iránt (Safran, 1991). A magyarországi harmadik világbeli diaszpórák kicsinyek, így szűkösek annak lehetőségei, hogy a lehetséges, helyi kapcsolatok közül a nemzeti-etnikai-vallási szempontból azonosakat ápolja az egyén, így gyakran elsősorban a származási ország vagy régió határozza meg a diaszpóra identitását, de ezt éppen átfedi a kulturális, vallási és nyelvi hasonlóság. A kicsinységből fakadóan azonban a diaszpóra tagjai a legtöbb esetben – talán csak a nemzeti ünnepeket, az etnikai mítoszépítést kivételnek tekintve – a tágabb, de a hasonlóságok által szervezett nagyobb mezőben építik egzisztenciájukat, alakítják patrónusi-kliensi kapcsolataikat, vagy töltik szabadidejüket.

A diaszpóra tagjainak részvétele a befogadó társadalomban individuális- és kultúrafüggő. A kapcsolatok építése és ápolása nemcsak a befogadó társadalommal, hanem a diaszpórával is egyértelműen kul-

túrafüggő, ami gender szempontú értelmezéseknek is helyet adhat. Ez jelenti egyfelől azt, hogy a nemek közötti kapcsolatok építése, a vallási határokon átnyúló kapcsolatok ápolása korlátozott, és erősen befolyásolja a származási kultúra vagy a vallásgyakorlás, de azt is jelenti, hogy nemcsak az egyes diaszpórákon vagy vallási közösségeken nyugvó értelmezésre van szükség, hanem a nemi szerepek is fontosak, csakúgy, mint a különböző generációkat befolyásoló szabályok. Igaz, ez utóbbiakat nehéz vizsgálni, hiszen a vizsgált területről elsősorban 18–27 éves (vagy magukat ennyinek valló, de kissé idősebb) férfi menekültek érkeznek, és nagyon ritkán idősebbek, akiknek a kapcsolatépítését nemcsak a tradicionalista mentalitás jellemzi, de sokszor a traumatizált lelkiállapot is (vö. Kibreab, 2006: 21–22).

Egyedülálló nők nagyságrendekkel kevesebben érkeznek, és talán még ennél is elenyészőbb a családdal együtt érkező nők száma. Az idő előrehaladtával a diaszpórákban növekszik a gyermekek száma, akik szabadabban alakítanak ki kapcsolatokat. Őket kevésbé kötik a hagyományok, és ha magyar gyermekközösségbe járnak, ott természetesen legalkalmasabban alakulnak ki a „vegyes” kötődések. A vallás és kultúra, a traumák és kudarcok – amelyek szinte determináló tényezőként is számba vehetők – a kapcsolatok kialakításában játszott szerepeik szerint a további fejzettekben még sok szempontból felbukkannak.

Ha körvonalazódott a diaszpóra

A menekültek érkezésükkor számítanak a már korábban érkezettek információira, patronálására (vö. Tilly, 2001). Massey és társai (2001) úgy vélik, hogy a migráció potenciális költsége annál kisebb, minél többen érkeztek a befogadó országba (és jelzem: maradnak is ott). Ez a jövedelemszerzést és az egzisztencia megalapozását is megkönnyítheti. S habár Masseyék úgy vélik, hogy ha kisebb is az elérhető jövedelem, és ha alacsonyabb is a befogadó országban elérhető státus (Massey és társai, 2001: 18–19), mindez még mindig jelentékenyebbnek tűnik a szemükben, mint az Otthon elérhető jövedelem, és a státusesés sem okoz gondot, hiszen virtuálisan az Otthoni társadalom tagjai maradnak.

Úgy vélem, hogy ha nagy vonalakban el is fogadhatjuk ezt a megközelítést, mégis érdemes pontosítani. A magyarországi jövedelem a Nyugaton elérhető jövedelemhez viszonyítva már nem tűnik olyan szerencsésnek, s ez egy kissé befolyásolja a motivációikat, elsősorban a migrációs potenciált növeli körükben. Így sokan továbbvándorolnak, kockáztatva azt, hogy Magyarországgal szemben Nyugaton illegálisan kell majd élniük és dolgozniuk. Az alacsony státus pedig a három vonatkoztatási csoport függvényében értelmezendő: az Otthoni státusnál gyakran alacsonyabb státust érnek el, a befogadó társadalmon belül pedig szinte konzekvensen alacsonyabb státust. Ami a diaszpórán belüli státus vonatkozásait illeti, ezt is fel kell bontanunk: egyrészt sokszor hosszú időbe telik, amíg előrelépés érhető el, másrészt a diaszpóra helyzete (társadalmi-gazdasági helyzete) a diaszpórák között és a befogadó társadalomban szintén befolyásolja azt, hogy mi az, ami elérhető. Gondolok itt arra, hogy egy kicsiny, erőtlen diaszpóra nem kínálhat fel jelentős karriert, habár a

csoporton belüli presztízs ettől nem függ. A presztízsfüggő megbízások, amelyek a státusmegszerzésben szerepet játszhatnak a diaszpórán belüli, Otthonról hozott értékeket tükröznek, így a vallási képzettség, a vallás-oktatás, a vallásosság és a kultúraspecifikus bizalom a vállalkozásba való társulás kapcsán jelenik meg, és egzisztenciateremtő erővel bír.

Ha a diaszpóra már létrejött, a diaszpórán belül fontosnak ítélt szempontok és a kapcsolatépítési készség alapján épül fel a diaszpórán belüli státus. Fontos lehet a vallásosság, a vallási képzettség, a gazdasági potenciál – ezek hiányában az információ birtoklása és az információkkal való „kereskedés” készsége. Az információ birtoklása magába foglalja az olyan, aktiválható kapcsolatokat is, amelyek az egzisztencia kiépítését vagy épp a továbbvándorlást segíthetik.

Az egyes diaszpórák is ilyen, aktiválható kötődések alapján – egy-egy individuumon keresztül – kapcsolódnak egymáshoz, és ilyen kapcsolatok vezetnek a befogadó társadalomhoz is. De gyakran a diaszpórához való kapcsolódás is ilyen, hídszerepű aktorok révén realizálódik. A diaszpórához való kapcsolódás a legtermészetesebb út (vö. Tilly, 2001), hiszen minden hasonlósági attribútum ide irányítja a menekültet, miközben a különbségtételek az egyéb diaszpóráktól, és legfőképpen a befogadó társadalomtól való távolságtartásra készítet, ahogy azt tanulmányom további fejezetében bemutatom majd. A diaszpórához való kapcsolódás létszükséglet, de az Otthon érzetét is biztosítja az idegen kultúra szigetében. A neointegráció³ – amely nemritkán a szemem előtt kezdett el kiépülni – nagyban függ attól, hogy az egyén milyen nyelven beszél, és hogy van-e saját diaszpórája, illetve tud-e csatlakozni vallási közösséghez.

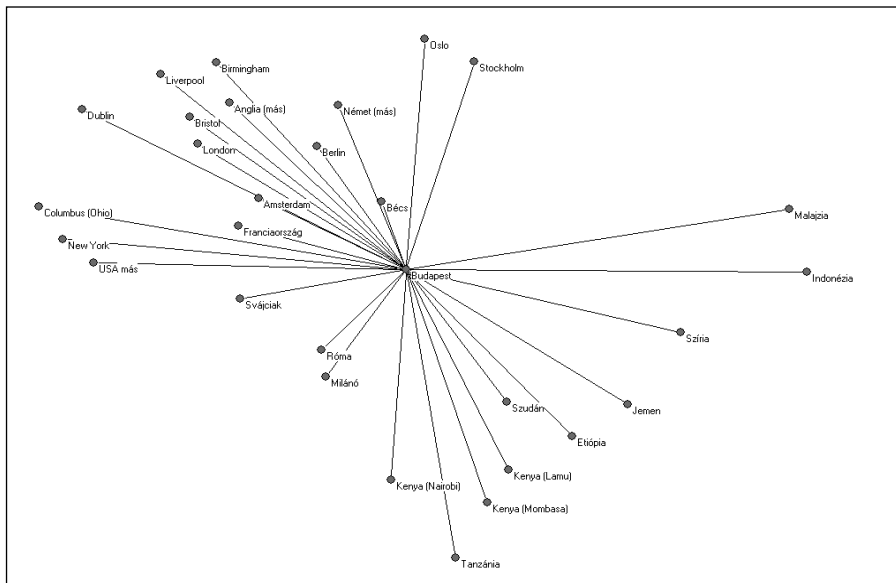
A diaszpórákról szólva nem feledkezhetünk el annak kulturális vonatkozásairól sem, így a hibriditás és transznacionalizmus értelmezéseit is be kell vonni az értelmezési keretbe, amelyre e helyütt nem keríthetünk sort bővebben. A transznacionalizmus (ld. Bretell, 2003; Hannerz, 2004a és 2004b; Mau és Tsai 2008; Faist 2010 valamint Menjivar 2010) és a hibriditás (pl. Bhabha 1996; Buden, 2004; Sharaby, 2007) valamint a tradicionalizmus, a hagyományok (vallási előírások) ütközésének a terepe a diaszpóra, és különösen annak határai. A szuverenitás és integráció (a befogadó társadalomhoz vagy a diaszpórához való integráció) kérdései állandó reflexióra készítetik a menekülteket. A reflexiók a különbségekre és hasonlóságokra fókuszálnak, és a diaszpórán belül állandóan reprodukálódnak s a kapcsolatokon keresztül áramlanak. Ennek eredménye, hogy a jelentős méretű, gazdaságilag erős, a hagyományait ápoló diaszpórák tagjai out-group személyes, intim és intenzív kapcsolatokat kevésbé ápolnak, és így a befogadó társadalomhoz való neointegráció esélye csökken.

A reflexiókat egy viszonylag új, gazdaságilag gyenge, de mind a Magyarországon belüli, mind a más országokban élő (idősebb), szomáli diaszpóra tagjaival intenzív kapcsolatot ápoló, szomáli közösség példáján érzékeltetve azt mondhatom, hogy habár gazdaságilag gyenge

³ A neointegráció a szocializáló közeg integrációjának elvesztése után hosszabb-rövidebb idővel alakulhat ki, új társas kapcsolatokon keresztül, egyes sajátságaiiban eltér az integrációtól: a kialakuló új lojalitás reflexív viszonyban áll a korábbi kudarcral, a normatív kontroll elfogadása nem természetes, hanem reflektált és megkérdőjelezett.

lábakon áll a közösség, s a néhány állandó tagon kívül állandó fluktuáció jellemzi (érkeznek, távoznak és visszaérkeznek), a határokat következetesen tudja interpretálni. Nem fehérek, nem feketék, de nem arabok; országuk tagja az Arab Ligának, de az arabok mégsem tekintik egyenlőnek őket; muszlimok a keresztényekkel szemben, szunnik a síikkel (néha a szúfikkal) szemben.⁴ Ezzel egyidejűleg sokféle diaszpórával is megtalálják a hangot: muszlimokkal muszlimként, szubszaharai keresztényekkel az afrikai mivoltuk révén, oromo etiópokkal az etióp külpolitika-ellenességgel, közel-keletiekkel a maghrebi arab-ellenességgel jelzett narratívákban lelik meg a közös hangot. A kapcsolataik elsősorban in-group módon szerveződnek, és a diaszpórán belül (Budapesten, valamint Nyugat-Európa számos országában, Amerikában és Kenyában élő diaszpórák között) a kapcsolatok intenzitása, intimitása magasabb, a bizalom etnospecifikus marad. S egy sajátja a szomáli diaszpórának: a bizalom mentén a kapcsolatok, az információk kölcsönözhetőek. A kapcsolatok kölcsönözhetősége valamint a globálisan összekapcsolódó diaszpóra-hálózat (1. ábra) nem jellemző a többi, általam vizsgált diaszpórára.

1. ábra A globális diaszpóra egy esete. A budapesti szomáli diaszpóra kapcsolatai

Az 1. ábrát tekintve azt láthatjuk, hogy a magyarországi szomáli diaszpóra tagjai számos más országban élő diaszpórával tartanak (különböző intenzitású) kapcsolatot. Minthogy a kapcsolatok kölcsönözhetőek a diaszpórán belül, az itt élők által jelölt kapcsolatokat összesítve ábrázoltam, de megfontolva azt, hogy a további elérhető kapcsolatok is köl-

⁴ Interjú Maxamed, Mohamed, Labaan, Abdi Hafiz, Abdiwali szomáli férfiakkal és Ubax szomáli nővel.

csönözhető – és erre volt is példa kutatásom során –, még több helyen élő diaszpórákat érhetnek el a kapcsolataikon keresztül.

A legtöbb, kis létszámú vagy gazdaságilag erőtlennek⁵ mondható diaszpóránál megfigyelhető, hogy a klánbeli hovatartozást (szomálik), az etnikai hovatartozást (etiópok), az országukon belüli származást, a politikai elképzeléseket (Yusuf, 1998), valamint az életkort nem veszik tekintetbe, és kifelé látszólag egységessé válnak.⁶

Ha (még) nem jött létre a diaszpóra

Amikor egy nemzeti-etnikai csoportból származók száma kicsi és/vagy e kevés egyén egymás között további határvonalakat képes húzni, a diaszpóra a safrani értelemben nem jön létre. Magyarországon erre nyilván több példa is akad – ilyenek például az etiópok, kameruniak, irániak vagy az általam bemutatandó elefántcsontparti menekültek. Kevés elefántcsontparti él Budapesten, a közöttük lévő baráti kapcsolat nem különbözik a legtöbb más nyugat-afrikaihoz fűződő kapcsolataiktól. Az Otthon képe megjelenik az elbeszéléseikben, de nem olyan helyként, ahová haza kellene térni.

Az egyes kulturális elemek (tánc, zene és elsősorban a djembe⁷) performance szerű megjelenítése egyrészt egzisztenciális lehetőségeket jelent számukra (az egzotikum, tudják ők is, eladható), másfelől kapcsolatokat hoz számukra a befogadó társadalom felé. Más kulturális-vallási elemeket is értelmezhetünk egyszerre kapcsolatépítőként és határokként. Néhányuk nemcsak szúfi muszlimnak, hanem rasztának tartja önmagát, és mivel ez utóbbi épp divatos a magyar fiatalok körében, így hozzájuk is tudnak kötődni. Ugyanakkor más muszlimoktól elhatárolódnak, mind a raszta vallási elképzelések, mind pedig (ők vannak többen) a szúfizmus okán is. A nyugat-afrikaiak által jelzett határokat nem a kibocsátó országok, sokkal inkább az etnikai-nyelvi hasonlóságok jelölik ki, a vallási hasonlóság pedig, amely leginkább az ünnepek közeledtével kerül előtérbe, másodlagos. Más, migráns közösségekkel szemben több kapcsolatot ápolnak a befogadó társadalom tagjaival, és ezen kapcsolatokat nemcsak az egzisztenciateremtést célozzák, hanem baráti és intim kapcsolatokat is jelentenek. Igaz, bármilyen konfliktus esetén mindig a magyarokkal való kapcsolat az, amely elsőként megkérdőjeleződik, s ezt a negatív Európa-kép interpretációi legitimálják.

A diaszpóra tagjai különböző intenzitású és intimitású kapcsolatokat ápolnak a társas környezetükkel, a „Mi és Mások” reflektált és folyamatos értelmezése azonban határokat jelöl ki, de egyúttal transznacionális praxisok is alakulnak, kulturális elemek vándorolnak és hoznak létre

⁵ Nyugaton, ahol nagyobb létszámú diaszpórák vannak, esetleg az érdekérvényesítő képességet, politikai hatalmat is figyelembe lehetne venni egy hasonló megfontolásnál.

⁶ Al-Ali és munkatársai (2001) úgy találták eritreai és boszniai bevándorlók vizsgálatára kapcsán, hogy a politikai hovatartozás, a társadalmi faktorok meghatározzák az aktivitásokban (pl. fesztiválokon, vallási és nemzeti ünnepeken, vagy önkéntességben) való részvételt.

⁷ A djembe egy nyugat-afrikai dob, melyet egyre többen használnak Magyarországon is.

hibrid szegélyű diaszpórákat. A diaszpórához való, elsődleges kapcsolat „a máshová való kötődés érzését nyújthatja, egy másféle időérzéklet és elképzelést, egy másirányú modernitást” (Clifford, 2000), és ezzel mintegy állandóan túlnéz a befogadó ország realitásain, ahol megpróbálja rekonstruálni az Otthon esszenciáit, remélve, hogy a hazatérés számára vagy a következő generáció számára realitás lehet.

Tanulmányom ezen, első részében plasztikusan kirajzolódott, hogy a harmadik világból érkezett migránsok elsősorban a diaszpórába, másodsorban a diaszpórák szférájába, s korlátozott mértékben a befogadó magyar társadalomba integrálódnak. A továbbiakban azt kívánom bemutatni, hogy milyen hatások érik az érkező menekülteket, melyek azok a kapcsolati szempontú jellemzők, amelyek a befogadó társadalmon belül mégis kívülállást eredményeznek.

A menekültek neointegrációjának útjai – az elszakadástól a neointegrációig

A százhárom, teljes életútinterjúból kirajzolódik, ahogyan egy egzisztenciális és/vagy esztétikai válság kvázi-kívülállóvá teszi a későbbi menekültet a saját családi, társadalmi és kulturális környezetében. Ez lehet politikai szembenállás, vagy lehetnek olyan tervek (tanulás, vállalkozás), amelyek eltávolítják a környezetétől. Vagyis a menekült mintegy nem elégszik⁸ meg azzal a lehetőséggel, amelyet a környezet fel tud kínálni a számára. Ezt követheti a kapcsolatok leépülése⁹, amelyet a kapcsolathálózat-elemzés és az integráció értelmezése szempontjából is kiszakadásnak tekinthetünk.

Európában azokkal találkozhatunk, akik a földrajzi értelemben vett eltávolodást is választják. Legtöbbjük egy integrációs kísérlet álmával vág neki az útnak, és csak ideérve tapasztalja, hogy az Otthoni készségek ehhez nem elegendőek, továbbá hogy kapcsolatok hiányában nehezen talál munkát. Az európai és magyar kulturális és gazdasági környezetben saját idegenségükkel szembesülnek, miközben idegennek és egzotikusnak találják a környezetüket. Ahogy a velük találkozó, úgy ők maguk is elfogadnak és elutasítanak bizonyos kulturális elemeket (pl. párkapcsolati-házassági szokások, étkezési és szórakozási szokások), és ez az, ami kijelöli a helyüket a társadalomban – az eltérő szokások okán kívülre rekednek. Ugyanakkor a saját etnikai vagy vallási szigeteiken megtalálják azon lehetőségeket, amelyekre szükségük van, és így ezen belül építik ki az életüket (ld. Marton, 2000; Olomofe, 2000; Tilly, 2001). Ahhoz, hogy túléljék a kulturális és gazdasági különbségeket, olyan stratégiákat kell kidolgozniuk, amelyek vagy kapcsolatban állnak az európai habitussal, vagy pedig a diaszpórához kapcsolják őket. Így a kevés legális lehetőség

⁸ Elsősorban választásról beszélek, mert a kényszer ritkán jelenik meg a narratívákban – ennek egyik oka, hogy ezek retrospektíve megkonstruált elbeszélések, illetve a kényszer (pl. politikai) ritkán eredményeznek egy ilyen hosszú utat, bár erre is van példa.

⁹ Ritkán előfordul ellentétes irányban: a társas „kitaszítottság” érzetét követi az esztétikai és egzisztenciális eltávolodás.

mellett két, valós lehetőséget tudnak megragadni: a feketemunka piacára való belépést, illetve a diaszpórához való kötődések megerősítését. Mindkettőt az egzisztenciális bázis kiépítésére tudják alkalmazni, amely megnyithatja az utat a legális munkavégzés felé, esetlegesen az önállóvá válás felé, ugyanakkor az utóbbi a gazdasági rehabilitáció mellett (jórészt) kizárja a személyt az őt körülvevő társadalom integrációjából.

Amellett, hogy sokan akár gazdaságilag is megtalálják a számításukat a diaszpórán belül, a kulturális és vallási különbségek a diaszpóra in-group kommunikációjához kapcsolják, és egyúttal a mitikus Otthon egy változatában találják magukat, ahol olyan kérdésekkel kell foglalkozniuk, amelyek Otthon nem voltak kérdések. Létrejön egy európai-muszlim¹⁰, illetve egy afrikai-európai intertextus, amely az Otthon esszenciáit is magában hordozza, valamint annak európai változatát, illetve a családások sorát. A diaszpóra kollektív tudata, a közös értékrendszer összekapcsolja őket, létrejön a neointegráció, amely reflexív viszonyban áll az Otthon elhagyásával, az átélt csalódásokkal és az Otthon diaszporikus változatával. A lojalitása azonban ez utóbbihoz köti. A gazdaságilag gyengébb diaszpórák tagjai, vagy azok, akiknek (még) nem jött létre diaszpórája, mindenképpen a befogadó társadalomban találják meg az egzisztenciához vezető utakat, a legális és illegális munkák világában, de ezen túlmenően kevésbé kapcsolódnak hozzá. A magyarországi viszonyokat mintegy keretként értelmezik, amely ugyan nem változtatható meg és más is, de itt kell reprodukálniuk a saját miliójüket.

A menekültek neointegrációja tehát elsősorban az Otthon reprodukciója, a diaszpóra felé vezet, és csak néhány kapcsolat irányul funkcionálisan a befogadó, magyar társadalomra.

Út a diaszpórákhoz

A látens határok, amelyeket fentebb láthattunk az egyes kultúrák vagy épp a menekültek és magyarok között, továbbá a kapcsolati kudarcok, melyeket a továbbiakban mutatok be, együttesen eredményezik azt, hogy a menekültek elsősorban a diaszpórákhoz kötődnek. A saját hazájuktól való eltávolodás a kapcsolataik jelentős részének felbomlásával jár, miközben újak épülnek ki. Az új kapcsolatok kialakulása azonban függ attól, hogy a korábbi kapcsolataik milyen módon értek véget, s a kapcsolat felbomlását az ego elfogadta-e vagy kudarcként élte-e meg – ezek függvényében lesz nyitott vagy sem, új gyenge vagy erős kötések¹¹ kialakítására. Továbbá bizonyos kulturális vonások is átszínezik ezt

¹⁰ Ezen intertextusban megjelenő európaizálódást, iszlamizálódást és multikulturális vonásokat a brit muszlimok körében tapasztaltak alapján írja le Tahir Abbas (2007). Írása az e műben megjelenő attribútumokkal még nem vethető össze a magyar helyzet minden vonatkozásában – elsősorban amiatt, hogy egy nem ennyire látható, nem ennyire nagyméretű közösség él Magyarországon, de egy megközelítést Relatív egzotikum címmel interpretáltam (Nagy 2008). További narratív értelmezést pedig Nagy (2009).

¹¹ Granovetteri értelemben erős kötésnek nevezzük a magas intimitású és intenzitású kapcsolatokat és gyenge kötésnek az alacsony intimitású és intenzitású kapcsolatokat. Az integrációtól az információáramlásig sokféle funkciót töltenek be.

a nyolc¹² lehetőséget, például a férfi–nő kapcsolat kiépítésének lehetősége a muszlimoknál, a különböző gyászfeldolgozás vagy épp az etnikai határok átjárhatóságának kérdése.

A folyamat viszonylag hosszú – s talán azt mondhatjuk, hogy az ún. gazdasági menekültek esetében még hosszabb –, de relatíve jól szakaszolható. Az Otthontól való földrajzi eltávolodást több döntés előzi meg, ami a kapcsolathálózat tudatos vagy sorsszerű átrendeződésével jár. Utóbbi esetben haláleset, távozás vagy más ok miatt megszűnő kapcsolatok feldolgozása az első lépés. Amennyiben nem sorsszerű, hanem esztétikai-egzisztenciális válságot érzékelünk, két út van: a válságot követően felbomlanak a korábbi kapcsolatok és új kapcsolatok épülnek ki, melyek megerősítik az ego új értékrendjét, illetve segítik az elvándorlást; másik útként értelmezhetjük azt, amikor a válságot megelőzi a kapcsolatok felbomlása, a normatív erő gyengül és teret enged új, a tradicionálistól eltérő vágyaknak, sikerkritériumoknak és életútmodelleknek, amelyek egyike lehet a migráció.

Ritkán találkozhatunk olyan, a „normális” kapcsolathálózatban általánosan meglévő, de az egyes esetekben (az elméleti alapokon megfogalmazott) *létre nem jött, erős kapcsolatokkal* – például az árván felnőtt gyermek esetében, vagy épp a házasságon kívül született gyermek esetében hiányoznak erős kapcsolatok. Így Chris esetében, aki házasságon kívül született, az apa családja egyértelműen hiányzik, de az anyát is kitagadta a családja, és a falu is elítélte a kis ibo nukleáris családot, így barátkozásra sem adódott mód.¹³

A szülőhazától (s még inkább az Otthontól) való eltávolodás kapcsolati szempontból két irányból ragadható meg: meggyengülnek azok a kapcsolatok, amelyek az adott helyhez kötik, és megerősödnek azok, amelyek segíthetik az elvándorlást. Utóbbi esetben olyan kapcsolatokra gondolhatunk, amelyben valaki pl. megtanítja angolul, hozzásegíti egy ukrán vízumhoz, vagy épp egy embercsempészhez, de még inkább, aki anyagilag is tudja támogatni. A háborús menekültek ebben nem különböznek a gazdaságiként aposztrofált menekültektől, és még ha a térbeli elvándorlást kényszer szüli is, az Európa (vagy más területek) felé vezető úthoz számukra is szükség van ilyen kapcsolati átrendeződésre.

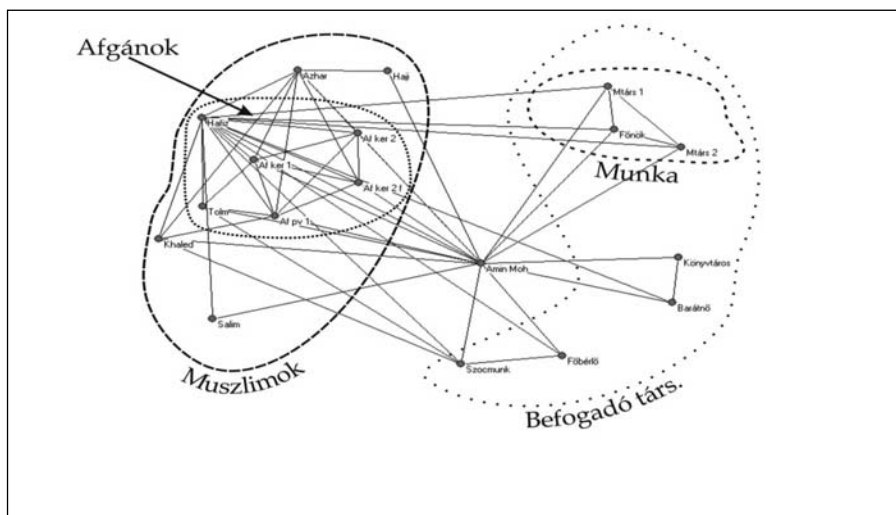
A több szakaszban megtett út végén a migráns egy menekülttáborban találja magát, ahol a sokféle, lehetséges kapcsolatból – honfitárral, más menekülttel (hasonló vagy különböző attribútumokkal), szociális munkással és a bevándorlási hivatal dolgozóival kialakítható, lehetséges kapcsolatból – kiszűrheti a számára fontos és megvalósítható kapcsolatokat.

¹² A nyolc lehetőség a következő 3 dimenzió kombinációjaként jelenik meg: 1. Erős/gyenge kötés. 2. Megszűnt/létre sem jött kapcsolat. 3. A kapcsolati kudarcot az ego elfogadja vagy elutasítja. Azaz: 1. megszűnt erős kötés – elfogadja; 2. megszűnt gyenge kötés – elfogadja; 3. létre sem jött erős kötés – elfogadja; 4. létre sem jött gyenge kötés – elfogadja; 5. megszűnt erős kötés – elutasítja; 6. megszűnt gyenge kötés – elutasítja; 7. létre sem jött erős kötés – elutasítja; 8. létre sem jött gyenge kötés – elutasítja.

¹³ Interjú: Chris, ibo keresztény férfi

4. ábra A kapcsolati hiányokkal terhelt integrációt követő neointegráció.
Amin, afgán férfi

Egy menekült ego-hálóját (2., 3. és 4. ábra) vagy a diaszpórák kapcsolódását vizsgálva két dologra derül fény: az ego-hálóban lévő arányok megváltoznak – a család helyett a baráti kapcsolatok javára, valamint a kortárs kapcsolatok helyett az etnikailag és/vagy vallásilag homogén kapcsolatok felé billentek.

A 2. ábrán Babatoura kapcsolatait mutatom be. Ő otthon sajátos konfliktusba került: keresztény neveltetése és a törzsi hagyományok között vívódva, valamelyest az életét mentve hagyta el a szülőföldjét, a faluját, amelynek vezetője lehetett volna, ha elfogadja a hagyományos rítusokat. Szerencsétlen véletlenek sorozata után jutott Magyarországra, ahol kis számú kamerunival került kapcsolatba. Az utazás és a menekültügyi eljárás hónapjai során csak ritkán tudott az otthon maradottakkal kommunikálni, kapcsolatai leépültek. A családgyesítés sem járt sikerrel, később ezért válásra is sor került. Egyéb családi kapcsolatai is leépültek, majd két évvel később magyar nőt vett feleségül. A baráti és munkatársi kapcsolatai elsősorban a budapesti nyugat-afrikai közösségből kerültek ki, és csak egy-két magyarral sikerült kapcsolatban maradnia. A házassága révén szerzett rokoni kapcsolatokat nem ápolta. Az afrikaiakkal viszont jó kapcsolatokat ápol, köztük tölti munka- és szabadidejét, s közöttük érzi otthon magát. Az ábrára tekintve is láthatjuk, hogy túlnyomórészt afrikaiakkal tart kapcsolatot, a nyelvi-kulturális közelség a meghatározó a kapcsolataiban.

Soysal esetében (3. ábra) az etnikai-nyelvi közelség még inkább hangsúlyos, de ebben az is közrejátszik, hogy a kurd-török-iráni közösségek gazdaságilag is elég erősek ahhoz, hogy körükben munkát találjon és egzisztenciát teremtsen. Ő politikai okok miatt menekült el a hazájából, de Magyarországon a megélhetése miatt e szempontokat félretelve a török és muszlim közösségen belül építette fel életét. Neointegrációját vizsgálva azt is láthatjuk, hogy az otthoni közösségtől jórészt elszakadt, de számos kapcsolatot tudott újonnan kiépíteni. Elutazása elszakította a kapcsolatait, de az új helyzetben csak a megszűnt családi kötések vannak hatással a kapcsolatépítő potenciáira, egyelőre nem tervezi a családalapítást, de számottevő ismerősi kapcsolattal rendelkezik.

Amin fiatal, afgán férfi, akinek szinte még gyerekefjével kellett elmenekülnie a hazájából, miután családjának jelentős részét megölték. A retrospektív adatokból kiderül, hogy egy nagy, többgenerációs családban, hetedik gyerekként nőtt fel, és számos barátja volt. A megérkezése után általában egy vagy két afgánnal, esetleg pakisztánival állt szóba, illetve erősen támaszkodott a szociális munkás segítségére. Később azonban további, bár kis számú muszlim, illetve afgán kapcsolatot ápolt, és mivel sikerrel talált egy befogadó munkahelyet, magyarokkal is kapcsolatba került. Ha azonban megnézzük a kapcsolatainak morfológiáját (4. ábra), azt láthatjuk, hogy a családi kapcsolatok teljes mértékben hiányoznak (holott édesanyja és még néhány rokona él), a további kapcsolatai is viszonylag kis számúak, és az ábráról ugyan nem olvasható le, de a narratívákból kirajzolódik, hogy e meglévő kapcsolatok is esetlegesek, valamint se nem intenzívek, se nem intimek. A kapcsolattartást ösztönző bizalom hiánya mellett a kapcsolatok múltékonysága jelenik meg az elbeszélésében.

Értelmezésében a morfológiai elemek megléténél fontosabb a kapcsolatok hiánya, a kudarc érzete, és ennek hatásai az új kapcsolatok kiépülésére.

A múltbeli kapcsolatok hiányának hatása

A retrospektív vizsgálatból kiderül, hogy a múltban megszűnt vagy létre sem jött kapcsolatok, de még inkább ezek szubjektív megélése (amelyet némely ponton a vallásosság és a kultúra is befolyásol), hatással van a kapcsolatépítési készségre, annak irányaira. Amennyiben a kapcsolat hiánya negatív érzésekkel társul, azaz az egyén kudarcnak tekinti, hiányolja, stb., nemcsak a térbeli mobilitás (vö. Ghatak – Sassoon 2001) esélye növekszik, de azzal párhuzamosan az új helyen való beilleszkedés esélye is csökken. Az erős kötések hiánya az erős kötések építésében bizalmatlanságot, a gyenge kapcsolatok (Granovetter 1991) hiánya ezek építésében motivátlanságot eredményez. Minél inkább terhelt egy múltbeli ego-háló a morfológiai hiányokkal, annál valószínűbb, hogy az ego kapcsolatépítési potenciálja gyenge (ld. Amin példája, 4. ábra). Emellett a kapcsolatépítési hajlam már akkor is gyengül, ha csak egy-egy fontos kapcsolat megszűnése vagy hiánya is kudarcérettel társítva jelenik meg a narratívákban.

Dawit etióp, középkorú sportember, felesége és gyermeke Addis Abebában maradt. Politikai okokra hivatkozva (ellenzékiként fenyegetett helyzetben van) kért menekültstátust. Az otthoni kapcsolatait jellemzi, hogy a családját a szülőfaluban hagyta, és feleségével a fővárosba költözött, ami eleve valamiféle dezintegrációs folyamatot jelez. A narratív interjúból az esztétikai-egzisztenciális válság egy típusa rajzolódik ki: a személyes jövővel való elégedetlenség, amely a vonatkoztatási csoport (sikeres sportoktatók és sikeres diaszpórábeliek) céljaival párhuzamosan az otthoni társadalmi valóság kritikus szemléletéhez vezetett, és ezzel egyidejűleg a kapcsolatok ápolása is visszaszorult. A folyamatot kiegészítették a következők is: a közösség politikai megosztottsága hatással volt a baráti kapcsolatainak felszámolására, ami feszültséget okozott benne, s a vallási közösség pedig nem tudta kielégíteni a szellemi igényeit. Minden kapcsolatot számon tart, és ezek felbomlása kudarcot jelent. Megérkezése után tíz hónappal az etnikailag homogén kapcsolatok száma ha apránként is, de növekedett, míg az etnikumán

A szociális szféra kapcsolathálózati megközelítésben

túlnyúló, a vallásilag homogén kapcsolatok, és a befogadó társadalom tagjaival tartott kapcsolatok száma igen alacsony maradt. Bizonyos funkcionális kapcsolatok megmaradtak, de a funkciót betöltők személye változott (nemcsak a lelki vezető, de a szerető is csere áldozata lett időnként). Az életútinterjú során arról beszélt, hogy ez most egy ideiglenes állapot, „lehet, hogy hazamegy, lehet, hogy Nyugatra megy, és egyébként se talál időt a kapcsolatokra, amik ráadásul mindig csak bosszúságot okoznak, ha vitatkozni akar, akkor meg ott vannak az etiópok”. Az elbeszélésből az is látszott, hogy nemcsak ideiglenesnek tekinti az állapotát, de nagyon megviselte a kapcsolatainak, különösen a baráti kapcsolatainak a felbomlása, és ezért próbált új helyen megtelepedni, de „itt barátokra nem nagyon akar áldozni”.

Korlátozott mértékben a családtagokkal is megmaradhat a kapcsolat, ha a családtagok internet- és telefonközelben élnek. A családi kapcsolatok jelentős része azonban felszámolódik, de legalábbis háttérbe szorul és csak szükség esetén aktiválódik. A múltbeli kapcsolatok egy része újból megjelenhet, ha azok Nyugatra elszármazott családtagok és ismerősök, és fel tudja venni velük a kapcsolatot. Ez utóbbi esetben rég megszakadt kapcsolatok aktiválódhatnak, és egyúttal szervezi a globális diaszpóra-háló is. Ezen kapcsolatok növelik a továbbvándorlás esélyét, ritkán pedig támogatják az egzisztencia megteremtését.

A kibocsátó ország és a befogadó ország között hosszú az út, kapcsolatok épülnek, átmeneti kontaktusok és egyezségek születnek, amelyeket a funkció mellett a fentebb már sokat taglalt kulturális és vallási hasonlóságok alapoznak meg. De gyakran az utazás során traumatizálódnak a menekültek, ami szintén (negatív) hatással van kapcsolatépítő készségükre.

A neointegrációban bekövetkező kapcsolati kudarcok és hatásaik

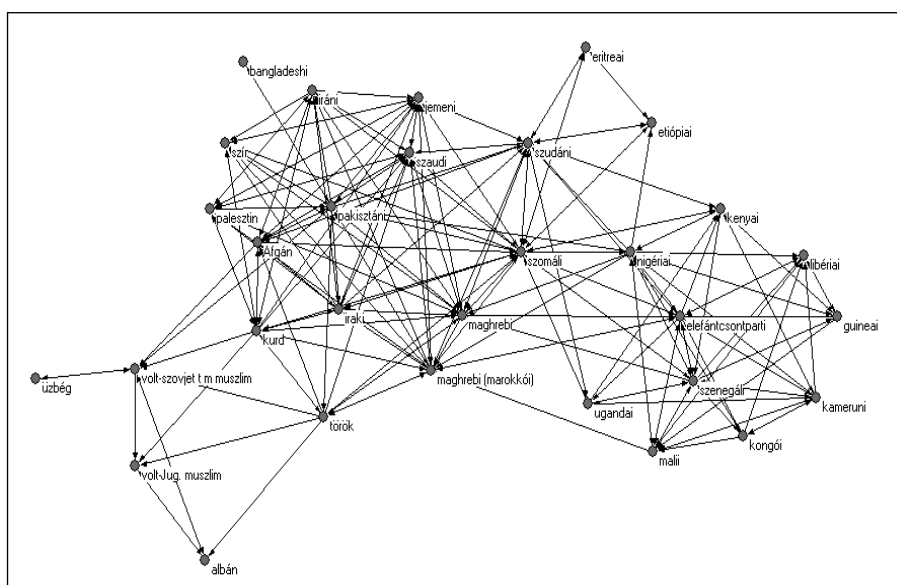
A neointegráció kifejlődése során is felmerülhetnek olyan problémák, kapcsolati kudarcok, amelyek a transznacionális kapcsolatok kiépülésének esélyét csökkentik, vagy más szempontból tekintve: határokat húznak és falakat emelnek.

Ez részben – erre gondolnánk elsősorban – a befogadó társadalom és az aktor közötti problémákat jelenti, amely a diszkrimináció, kirekesztő magatartás mellett olyan eseteket is magába foglal, amikor az egyes személyek részéről a sikertelenség magyarázata a kirekesztés, diszkrimináció, netán rasszizmus. Az, hogy a munka- és ismerősi kapcsolatok kiépítése során bekövetkező, kapcsolati hiányok kudarcot jelentenek, és hogy a kudarc okát az etnikai-vallási eltérésekben látják, a következő kapcsolatépítésben is reflektálódhat, és a befogadó társadalom és a menekültek diaszpórája közötti kapcsolatok elbizonytalanodhatnak. Ennek oka, hogy a diaszpórában belüli kommunikáció egyik domináns textusa a befogadó társadalomról és az azzal való kapcsolatokról, ezen belül pedig a kapcsolati kudarcokról bizalomvesztést, csalódottságot tartalmaz.

A diaszpóra-közi kapcsolatok – amelyek az 5. ábrán is jól látható módon sokszínűek – sem determinálják a jószomszédi viszonyt. Itt épp úgy létrejöhetnek kapcsolati hiányok, megjelenhet az etnikai kirekesztés és előítélet, mint a befogadó kultúra célcsoportjának viszonyában. A sok-

színű kapcsolatok a diaszpórák között a hasonlóság–különbözőség eseti értékelésén alapulnak. A korábban leírt, latens határok a hasonlóság okán átjárhatóak, de minél kevesebb hasonlóságot érzékelnek, annál biztosabb, hogy csak funkcionálisan kerülhetnek elő a kapcsolatok, és akkor is csak végső esetben. Minél nagyobb a kulturális távolság, annál kevesebb az esélye a kapcsolat magasabb intenzitásának, illetve bizalmasságának.

5. ábra A diaszpórák egymás közötti kapcsolatai Budapesten, 2007–2008

Az 5. ábrán jól látható módon egy afrikai és egy muszlim klikk határán jelennek meg a szomálik, és mindezek peremén azon afrikaiak, akik nem muszlimok, illetve azok, akik muszlimok, de kulturálisan, nyelvileg távol esnek a centrumtól (pl. a törökök, üzbégek stb.). Az előítéletek – amelyek egy kritikus helyzet során könnyen kerülnek előtérbe, mintegy az okok magyarázataként – részben a diaszpóra kollektív tudatában is ott vannak, részben pedig frissen, a diaszpóra-közi párbeszédben is generalizálódnak. Ezek tehát az interkulturális félreértésekből is, de a személyközi problémák magyarázataként is megjelenhetnek, és rögzülhetnek az in-group narratívákban.

Az ilyen, etnikai alapú magyarázatokat előhívó, kapcsolati kudarcok, ha rögzülnek, ha a kollektív tudás részévé válnak, ha az egyes diaszpóra-közi kapcsolatok során behívható magyarázatként jelennek meg, *latens határokat* emelnek. A diaszpórák kollektív tudását ráadásul átörökítik a később érkezeteknek, így a latens határok hosszú távon rögzülhetnek. A latens határok sora pedig determinálja azon csatornákat, amelyen keresztül a neointegráció kiépülhet: a diaszpórák belüli kapcsolatok és egy-két, a diaszpóra bizalmát élvező transznacionális csatorna maradhat a neointegráció forrása.

A kapcsolatok kiépülésének esélyei és kudarcai

Bármennyire is szükséges, hogy az újonnan érkezett menekült kialakíthassa egzisztenciális bázisát, a kapcsolatok kiépülése fennakadhat a kulturális-vallási határokon, vagy épp a kudarckok hatására gyöngülhet a társas lét iránti igény. A kapcsolatépítésre való nyitottságra nincs hatása a kapcsolati kudarckoknak, ha a személy belenyugszik, ha elfogadja a kudarc tényét, vagy ha egy idő elteltével kialakul ez a belenyugvás. Ha azonban a kapcsolati kudarcot az egyes személyek elutasítják, a kép megváltozik: a kapcsolatok léte, az ego-háló morfológiája, a kapcsolatok kialakítására irányuló készségek, a neointegráció eltérő lesz.

Maxamed 50 év körüli, szomáli férfi. Háfid ul-Korán seikh, azaz a Korán kiváló ismerője, akinek két felesége és kilenc gyermeke maradt egy kenyai menekülttáborban. További három (legidősebb) gyermekét megölték, ahogy a bátyját, a húgait és további rokonait és barátait is. Minthogy a családegyesítés procedúrája sikertelen volt, bizonytalanná vált, hogy miért is van itt, és hogyan tud gondoskodni a családjáról. A nagyszámú szomáli diaszpóra tagjaiból válogatva egy-egy szomálival tartott kapcsolatot, mindaddig, amíg Nyugatra nem tudott távozni, ahol hasonló módon járt el. Családi kapcsolatokat már nem épített, az etnikailag és vallásilag homogén kapcsolatokat is kevés intenzitással ápolta, az otthoni kapcsolatokat pedig nem tudta ápolni.

A fentebb már említett, keresztény ibo férfi, Chris esete még plasztikusabban mutatja, ahogyan a kapcsolati kudarckok elutasítása csökkenti a kapcsolatépítési hajlamot. De az is csökkenti, ha az egyén úgy véli, hogy a másik fél hibájából bomlik fel egy gyenge kötés (pl. önzés okán), vagy ha épp egy hirtelen tragédiát nem tud elfogadni, esetleg a kapcsolat hiányát egy hagyomány, szokás, erkölcsi dogma okozza (pl. törvénytelen gyerek), akkor gyakran úgy vélheti, hogy a kapcsolatokra nem kellene energiát fordítania, és bizalmatlan lesz vagy félni fog a veszteségtől.

Az ilyen esetekben a kapcsolatok száma (relatív és abszolút száma) kevesebb, egyes morfológiai elemek hiányoznak, a kapcsolatok kialakításának készsége, az arra irányuló vágyak csökkentek vagy elutasítottak, és a neointegráció törekeny. A szolidaritást tekintve azt láthatjuk, hogy az meglehetősen gyengévé válik, a közösségi lojalitás megkérdőjeleződik, és inkább az elvont fogalmakra irányul, például a kereszténység eszméjére, az ibo kultúrára, ritkán pedig a befogadó államra. Mindennek azonban nyilvánvalóan nem lehetnek kapcsolati vonatkozásai.

Összegezve azt állítom, hogy a korábbi kapcsolatokban átélt kudarckok elutasító értékelése az, amely befolyással van az integrációra, mégpedig negatívan. A múltbeli és a neointegráció során keletkezett, kapcsolati kudarc, valamint a diaszpórák homogenitáson alapuló bizalmassága az a kettősség, amely a menekülteket a diaszpórához, illetve a diaszpórákat egybefogó szférához kapcsolja. A befogadó társadalommal jórészt funkcionális (jövedelemszerző, szociális segítséget igénylő) kapcsolatok jönnek létre, de elsősorban olyankor, amikor a diaszpóra gazdasági potenciálja nem olyan jelentékeny, hogy az egyes személyeket integrálni tudja. A befogadó társadalommal való kapcsolatok intenzitását korlátozzák a kapcsolati hiányok és kapcsolati kudarckok, a (nem-kapcsolati szem-

pontú) családottságok, az előítéletek, és a diszkrimináció tapasztalatai a kialakuló kapcsolatokban.

Minél kisebb egy diaszpóra, annál biztosabb, hogy kifelé is keresnek kapcsolatokat, de az intenzívebb, szorosabb kötések a diaszpórán kívüli, ám valamilyen szempontból hasonló csoportokkal jönnek létre. A kör a kvázi azonostól a legkevésbé hasonló felé tágul, ha a közelebbi (hasonlóbb) csoportok sem tudják biztosítani azon lehetőségeket, amelyek a fizikai és lelki szükségleteket kielégíthetik. Így a gyengébb gazdasági pozíciójú diaszpórák (pl. kameruni, libériai, kongói, eritreai, palesztin, kurd) tagjai több, transznacionális kapcsolatot ápolnak, mint az olyan, jobb pozícióban lévők, amelyekben a munkavállalás, üzleti kapcsolatok is megoldhatók (afgán, jemeni, szír, maghrebi, török stb.). A kapcsolati tőke gazdasági tőkévé való konverziója is elsősorban a diaszpórán belül vagy diaszpórabeli kapcsolatok felhasználásával működik.

A neointegráció ego-háló morfológiája nem hasonlít az első (otthoni) kapcsolathálózat morfológiájához, a morfológiai elemek közül kettő (a családi és az iskolai-munkahelyi) visszahúzódása mellett azt is láthatjuk, hogy ezek az új kapcsolatokban sem jelennek meg nagy számban. Ellenben az etnikai-vallási homogén kapcsolatok egyes esetekben jóval nagyobb számúak a neointegrációban, mint az első integrációban a baráti kapcsolatok. A diaszpórákban a kapcsolatok felértékelődnek (vö. Gödri 2008), és a kapcsolatok ápolása sokszor az egyetlen út a megélhetés forrásainak eléréséhez (gazdasági kapcsolatok, információcsere formájában), az otthonosság érzetének megteremtéséhez.

A neointegráció folyamatában megjelenő segítők szerepe

Amellett, hogy a menekültek az individuális adottságaiktól függően építik a kapcsolataikat, patrónusi-kliensi kapcsolatokat alakítanak ki, klikkek közötti hidakként jelennek meg és az információk, az elérhető javak és lehetőségek terjesztésében különböző mértékben vesznek részt. Vannak olyan személyek, akik különös szerepet játszanak a menekültek neointegrációjában.

A szociális munkástól a befogadó munkahelyig

Az integrációt a befogadó társadalomba többen, több ponton segítik. A menekült már a jogi státusának rendezése előtt, a befogadó állomásokon találkozik szociális munkással, aki segíti az ügyintézésben, tájékoztatja a lehetőségeiről és kötelességeiről, később segíti a nyelvtanulás megszervezésében, munkát, albérletet keres. További, segítők beszélgetésekben méri fel az egyéb szükségleteket (orvos, pszichiáter) és problémákat. Ő az, aki lényegében az első kontaktust jelenti a befogadó társadalommal, és aki egyben ütköző is, a befogadó társadalom és a menekült között. De ahogy növekszik az egyes személyek kötődése a diaszpórához, úgy csökken a szociális munkások szerepe, ami ideális lehet, ha megelégszünk azzal, hogy az egyén a diaszpórához kötődik. Igaz azonban az is, hogy a homo-

genitáson alapuló, bizalmas kapcsolatokat nehezen lehet felülmúlni. Néhány interjúból¹⁴ mégis az derül ki, hogy egy-egy ponton szükséges lenne a szociális munkások beavatkozása, talán meg is történik, de az interjúalanyok elégedetlenek vagy csalódottak a beavatkozás eredményét illetően. Ráadásul – a menekültek szemszögéből tekintve – ők képviselik az állam és a magyarok álláspontját, igaz, valamelyest közvetlenebb formában, mint a bevándorlási hivatalnokok.

A szociális munkásokon kívül néhány apróbb szervezet foglalkozik még a menekültek helyzetével, a kulturális elfogadásukkal, esetenként a segítségükkel, de ez utóbbi alapvetően a nagyobb, humanitárius szervezetek révén zajlik.

A neointegrációban jelentős a befogadó munkahelyek szerepe, és itt most csak a magyar vagy multinacionális cégekre kell gondolnunk, a diaszpórábeli vállalkozásokat lentebb tárgyaljuk. A munkahely – még ha illegális is – jövedelemforrás, kapcsolatok sokasága és nyelvtanulási lehetőség, azaz lépések sora a neointegráció felé. A legtöbb esetben azonban a menekültek szakképesítést nem igénylő munkát kapnak, amelyből alacsony, a szükségletek kielégítéséhez kevés jövedelem származik, s az emberek nem tudják a képességeiket kihasználni. Emellett a munkahelyi kapcsolatok ritkán konvertálódnak, az eredeti funkció mellé nem emelnek újabbakat, uniplexek maradnak, aminek okai azonban kimerülnek a transznacionális sajátosságokban (nyelvi, kulturális, vallási különbségek, kölcsönös előítéletek).

A befogadó társadalom felől érkeznek továbbá az önkéntes segítők, akik kiegészítik a szociális munkások tevékenységét, foglalkozásokat tartanak a menekülttáborokban, és esetenként az egyes emberek és a magyar kultúra közötti közvetítőként is értelmezhetjük szerepüket.

A vallási vezetőktől a diaszpóra gazdasági elitjéig

A neointegráció kialakulásában szerepet játszanak még a diaszpórák prominens személyiségei, így a vallási vezetők, az otthon is magasabb presztízsű aktorok, valamint a diaszpórában magasabb pozíciót elért személyek.

A muszlim diaszpórák a budapesti három nagyobb mecset és további kisebb imahelyek köré szerveződnek. A mecsetek vezetői segítenek a pszichés problémák, a Koránból levezethető életvezetési problémák megoldásában, de véleményvezetökként formálják is a diaszpórákat. A státushierarchiában az imámok, sejkhek, hádzsik járnak elől, és a velük való kapcsolat ápolása a muszlim közösségen (ummán) belüli helyzet legitimálását is segíti, miközben ezen kapcsolatokon keresztül elérhetőek materiális és immateriális források is. A globális umma által preferált vélemények terjesztése mellett az egyes klikkek – melyek etnikai alapon szerveződnek általában – közötti kapcsolatok gondozását látják el. A menekült aktorok az ummában való pozíció megszerzésével a diaszpó-

¹⁴ Dawit amhara (etióp), Hassan algír, Ali kurd, Ahmad palesztin, Ali líbiai, Ashenafi amhara, Mamadou senoufo, Babatoura bamileke férfiakkal; Ubax szomáli, Naseem pakisztáni, Mamme libériai nővel készült interjúk.

rák szférájában alakítanak ki önmaguk számára helyet. A saját diaszpórájukhoz etnikai alapon is hozzáférnek, de a státusukat a vallási közegben elért pozíció megerősíti, azaz, ha valakinek a Koránban való jártasságát a muszlimok elismerik, akkor a saját diaszpórán belül is magasabb lesz a pozíciója. Ez viszont a diaszpórához és az ummához való kötődést erősíti tovább, hiszen a kölcsönös kötődés esetlegesen kifizetődő lehet, mivel a vallásos ember megbízhatóbbnak minősül, amely az üzleti vagy munkakapcsolatban is sokat jelent. Így lehet a diaszpórán belüli munkákhoz hozzáférni. Ez egyúttal viszont tovább erősíti az egyén szegregálódását a befogadó társadalomtól, s növeli az esélyét a diaszpórához való (kizárólagos) kötődéshez.

A harmadik világból érkezett keresztény – ortodox, afrikai keresztény, neoprotestáns – menekültek helyzete a vallási közösségeken keresztül épp így erősödik, de az a legkevésbé sem egyszerű, hogy melyik keresztény közösséghez csatlakoznak. Még az ortodox keresztények – akik pedig találhatnak az otthonihoz hasonló közösséget – sem bíznak abban, hogy befogadják őket. A legtöbben neoprotestáns kisegyházakhoz kapcsolódnak, vagy azokhoz sem, de sokan a keresztény közösségeket, illetve alapítványokat keresik föl, a nyelvtanulás vagy az adományok miatt.

A fentebb jelzett vallási megbízhatóság, továbbá az etnikai hasonlóság mentén a vállalkozók a diaszpórákhoz kötik a menekült aktorokat. A vállalkozók egy jelentős része nem menekültként érkezett Magyarországra, vállalkozásukat a fellendülő egzotikum iránti érdeklődésre vagy épp valami másra alapozzák – a közös, hogy a vevőik a befogadó társadalomból, a dolgozóik többsége a diaszpórák szférájából kerülnek ki. Mégsem értelmezhetjük hídként a szerepüket, mert a két „világ” csak ritkán vagy felületesen találkozik egymással. A diaszpóra gazdaságilag jobb helyzetű aktorait, a vállalkozókat éppen ezért is kell olyanoknak tekintenünk, mint akik segítik a menekültet, hogy a magyar világtól távol maradjanak. Ugyanakkor a diaszpóraépítésben olyan módon is szerepet tudnak játszani, hogy lehetőséget teremtenek az ünnepek közös megülésére, a társas összejövetelekre, és ha ritkán is, de más aktorok egyéni elképzeléseit szintén tudják támogatni (néha épp olyanokat, amelyek a diaszpórába hozzák vissza az egyént a magyarok közötti munkából).

A harmadik világbeli menekültek neointegrációjának esélyei

A diaszpóra tagjai számára a viszonyítási pont a nyugat-európai diaszpórák helyzete¹⁵, mind az egzisztenciateremtés szempontjából – azaz a jövedelem, családfenntartás, s általában a menekültként való elismerés terén –, mind pedig a menekültekre irányuló segítség szempontjából. Ez utóbbi az ügyintézés, pénzügyi és természetbeni támogatások mellett a családgyejesítés esélyeit foglalja magába. Minthogy a menekültek közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban állnak a nyugati diaszpórákkal, de ismerik a keleti, balkáni és déli diaszpórák helyzetét is, úgy vélik, hogy

¹⁵ Abdi Hafiz, Labaan, Maxamed, Mohamed szomáli, valamint Amin afgán és Soysal kurd férfakkal készült interjúk alapján.

bárhol könnyebb, mint Magyarországon, ahol jobb, mint a Balkánon, de Nyugat-Európa minden tekintetben jobb lehetőség számukra. Ezáltal úgy értékelik, hogy szerencsétlenül itt ragadtak egy tranzitorszámban, ahol nem kapják meg azokat a lehetőségeket, amelyek az újrakezdéshez – és az álmok megvalósításához – szükségesek, de néha a minimális megélhetéshez sem jutnak hozzá. Azt azonban, hogy e vélekedések mennyire megalapozottak, nem tárgyalhatom e tanulmány kereteiben, csak jelezhetem, hogy a diaszpórák közti narratívák némely vonatkozásban épp úgy túlzóak, mint a diaszpórákból a hazafelé áramlók.

A neointegráció esélyeit azonban befolyásolja, hogy e narratívák növelik az elvándorlási kedvet, és hogy sokan átmenetinek tekintik az ittlétet.

A neointegráció, mint láttuk, két utat járhat be: a befogadó társadalommal, illetve a diaszpórákkal keres kapcsolatokat. Nagyobb valószínűséggel azonban csak a diaszpóra felé vezet az út. Az etnikai-vallási-nyelvi hasonlóság ezt támogatja, de ebbe az irányba hat a befogadó társadalomtól való különbözőség, és az is, ha diszkrimináció éri a menekülteket. A diaszpórában terjedő narratívák is azt erősítik, hogy az újonnan érkezettek bizalmatlanul fogadják a kialakuló transznacionális kapcsolatokat. Mindaz, ami a befogadó társadalomtól elválasztja a menekülteket, növeli az esélyét annak, hogy egyedül a diaszpórával alakítsák ki a kapcsolatokat (ld. ismét a 2., 3. és 4. ábra). Megjegyzem, hogy mindaz, ami a befogadó társadalomhoz kapcsolja a menekülteket – a munka világa, az ügyintézés, a jogi státus – önmagában nem csökkenti a diaszpóra felé irányuló kapcsolatokat. Összességében mindez azonban nemcsak a befogadó társadalomba való beilleszkedést gyengíti, de azt is, hogy amikor szükségszerűen ki kell lépniük a diaszpóra szféráján kívülre, ott továbbra is boldoguljanak. A boldoguláshoz a mindkét felet értő közvetítőkre van szükség, akik lehetnek a diaszpóra régebben letelepedett tagjai, önkéntes segítők vagy épp nyelvtudással bíró diákok.

Vannak olyan hatások is, amelyek a személyiségből fakadóan, az életút traumái miatt a kapcsolatépítés ellenében hatnak. Nem meglepő módon ezeket a hatásokat a kulturális különbségek fölerősítik, míg a hasonlóságok gyengítik, azaz tovább növelik az esélyt arra, hogy a menekült a diaszpóránál találja meg a kapcsolódásait. Ritkán e kapcsolatok – a korábbi kudarcok és a dezintegráció hatásaként – jellegzetesen felületesek, az intenzitás és intimitás minimálisnak mondható bennük, és ha e kapcsolatok aktiválhatók is, a szociális munkások szerepe itt még fontosabbá válik, mint azoknál, akik a befogadó társadalomba kevésbé, de a diaszpórákba jól integrálódtak.

A neointegráció esélye 1. A diaszpórákba

A neointegráció diaszpóra központúságát erősítik azok az elképzelések, amelyek a menekültet Európa felé vezették, és amelyekben csalódnia kellett. Nem segíti a sztereotíp Európa-kép, a befogadás illúziója, az egzisztenciális lehetőségekben való csalódottság sem. Sokak számára az otthoni státushoz viszonyított esés érzetét tovább növeli, hogy a menekült otthoni státusa az apa státusához képest emelkedésnek volt tekinthető.

Az esés (lefelé való mobilitás) szubjektív értékelését az is terheli, hogy a menekültek többsége biztos és jó egzisztenciát képzelt el, amelyből az otthon maradtakat támogatni tudja. A szubjektív interpretációk azt is érzékeltetik, hogy gyakran tapasztalnak ellenállást, lenézést, ami újszerű, nem várt tapasztalat volt, és ami növelte a kapcsolatépítés kudarcainak számát.

Az angol nyelvet az anglofónokon kívül is sokan elsajátítják valamilyen szinten, és így a szociális munkásokkal, vagy ritkábban az ügyeikben eljárva a hivatalokban tudnak kommunikálni, de valójában ez nem segíti különösebben az integrációjukat. A menekülttáboron belüli, majd a különböző budapesti magyarórák nem elegendőek az ügyeik önálló viteléhez, de ahhoz sem, hogy a problémájukat fel tudják tárni. Így az ügyintézésben a bizalmas kapcsolatok segítik őket, a problémákat viszont csak a saját nyelvi közegükben tudják feltárni és megoldani – ismét egy tényező, amely miatt a diaszpóra felé fordul vissza a migráns.

A későbbiekben a legtöbb kapcsolatával a diaszpóra-diaszpórák, vallási közösségek felé forduló menekültek az érkezésükig a beilleszkedés vágyával jelennek meg, de a kompetencia-hiányok és a különbözőségek, valamint a csalódások az integrációs kísérletek ellen hatnak. Néhány, valóban sikeresnek ítélt esetől eltekintve a kigondolt sikerkritériumok töredékét képesek csak teljesíteni.

A kapcsolati szempontú értelmezések mellett a kulturális vonatkozásokat is figyelembe véve azt lehet mondani, hogy a menekültek neointegrációjában (és az azt megelőzően) ható erők az aktorokat a diaszpórák felé nyomják, és csak néhány, funkcionális kapcsolat mutat a befogadó társadalom felé. Minél nagyobb és erősebb egy diaszpóra (afgánoktól a közel-keletiekig), annál biztosabb, hogy az újonnan érkezettek el tudja helyezni, és hogy megtalálják a számításukat. És megfordítva: minél kisebb a diaszpóra – vagy esetleg nem is jött létre –, annál biztosabb, hogy a diaszpórán túlra is mutatnak kapcsolatok, de elsősorban még akkor is a hasonlósági dimenziókban közelebb állókkal, és csak végső soron a magyarokkal épültek ki.

A neointegráció esélye 2. A befogadó társadalmakba

Optimális esetben az integráció a befogadó társadalomban jön létre, és nem úgy, hogy diaszpóraszigetek keletkeznek, amelyek csak itt-ott kapcsolódnak az őket körülvevő társadalomhoz. Látjuk azonban a nyugati példákon is (pl. Lopez-Rocha 2006; Ramji 2008; Wiles 2008), hogy a diaszpórák ereje nagy, természetes közösséget jelent az újonnan érkezettek számára, de egyúttal el is zárja a befogadók felé az utakat. A kulturális konfliktusok jelen tanulmányunk nem tárgyai, de nyilvánvalóan felmerülnek minden olyan esetben, amikor a diaszpórák kívülállásáról van szó. Felmerül továbbá a segélyezés kapcsán, a nyelvi kompetenciák kapcsán, és akkor, amikor másodgenerációs muszlim bevándorlók mennek egy iszlám országba tanulni (ami sokak számára azt jelenti, hogy „terroristakiképzésre”). Ezek mind a többségi társadalom félelmei, de jelzik, hogy a társadalom szövetében megjelenő szigetek ügyét, a diaszpórák kihívásait szeretnék megoldani.

Vannak olyan lehetőségek, amelyek növelik a menekültek neointegrációját befogadó társadalomba. Ha a befogadás (menekültként való elismerés) jelenlegi szabályait nézzük, akkor nyilvánvaló, hogy a menekültek jogaira (és kötelességeire) vonatkozó keretfeltételeket is tágítani kell, hiszen sokan vannak, akik ugyan itt élnek, de nehezített feltételek mellett tudnak munkához, megélhetéshez jutni, ugyanakkor se tovább, se vissza nem tudnak utazni. A menekültként elismertek a családtagok támogatását igénylik, ami egy nagyon fontos sikerkritérium, és ami néhány, nyugati országban sokkal egyszerűbbnek tűnik a számukra. Ez azonban még inkább célországáá változtatná a ma még tranzitorszááként jelölt Magyarorszáágot. A megértő-segítő hozzáállás, a legalább egy idegen nyelven elérhető úrlapok, a kitöltésében nyújtott segítség (az okmányirodától a postááig, az adóhivataltól a munkaügyi központig) léte olyan igény, amelyet akként fogalmazzunk meg, mint ami növelné az érzést: őket valóban szívesen látják itt.

Nem megoldott az idős menekültek helyzete sem, akik már nem képesek önfenntartásra, és akiknek nincs olyan családtagjuk, kapcsolatuk, akik folyamatosan támogatni tudnák. A diaszpórák és az umma segíti őket, amennyire erejükből telik, de a kísérő nélküli kiskorúakhoz hasonlóan erős támogatásra lenne szükségük, és ez nemcsak ezen, kis számú menekült komfortérzetét növelné, hanem a fiatalabbakét is. Az aktív korú menekültek megérkezésükkor még szinte feltétlenül nyitottak arra, hogy a magyarok között vállaljanak munkát – motiváltságuk az egzisztenciateremtésre, de sokaknál az is, hogy jól tőrük a munka monotonitását, jó munkaerővé tehetné őket egy befogadó munkahelyen, ahol ráadásul valamelyest a magyar nyelvet is el tudnák sajátítani. Emellett sokan a megszerzett tudásukat is szeretnék kamatoztatni, amire azonban csak a készségek felismerése és elismerése, a nyelvi határok leküzdése után kerülhet sor.

Nyilvánvaló, hogy nemcsak a menekültként érkezett idősök ellátása, vagy épp az aktív korú menekültek munkához jutása az egyetlen, megjelölt probléma, amely a szociálpolitika megoldásaira vár, de szemben a (nevezük így most) nem-menekültekkel, a családi és társas kapcsolatokon keresztül sem oldható meg a megélhetésük. A kapcsolatok hálójá féloldalas, a viszonylag szegény közösségek, amelyekre elsősorban támaszkodni tudnak, nem képesek fenntartani őket.

A menekültek neointegrációjának segítése egy-egy ponton csökkentheti az esélyét annak, hogy hosszan a társadalom támogatására szoruljanak. A legfontosabb kötődések azonban a diaszpórák szférájához kötik a menekülteket.

Összegzés

A harmadik világból érkezett menekültek többsége Magyarorszááon is talál olyan közösséget, amely hasonlít az Otthon miliójéhez, és ahol kevésbé érzékeli önnönmaga különbözését a befogadó társadalomtól. Még ha integrációs törekvéssel érkezik is, a sikeres neointegrációt sok minden befolyásolja. Ilyenek a múltbeli tapasztalatok, a kulturális-vallási sajátosságok, a kapcsolati hiányok és kudarcok, traumák, a diaszpóra

hagyományai és a befogadó társadalomról alkotott kép, a diszkrimináció érzete, a megérkezést követő kapcsolati kudarcok és csalódások, valamint az erős vonzódás az etnikai-nyelvi-vallási-kulturális homogenitású kapcsolatok iránt. Ez utóbbiak azok, amelyek a menekültek kapcsolathálózataira alapvetően jellemzőek, és ezek azok, amelyekről az intimitás, intenzivitás kapcsán beszélhetünk.

A sikerkritériumok kultúraspecifikusak. Az integráció vagy a diaszpórába való „hazatalálás”, a megtelepedés és továbbvándorlás iránti vágyak, az elért státusok (amelyek eltérőek voltak a diaszpórában belül és kívül) mind az individuuum kultúrája fényében jelennek meg. A kapcsolatépítés és kapcsolatápolás, illetve a kapcsolatok hiányainak feldolgozása szintén kultúrafüggő, még ha absztraktabb szinten lehet is tendenciákat felfedezni.

A neointegráció könnyebb, ha a menekült talál egy több tagot számoló diaszpórára, hiszen ők szinte magától értetődően segítik. Még könnyebb, ha ez a diaszpóra gazdasági erővel is rendelkezik, és így az érkezőt az egzisztenciaépítésben tudja segíteni. Ezekben az esetekben a neointegráció elsősorban a diaszpórára irányul. Ha a saját diaszpóra nem érhető el, még akkor is a kulturális-vallási-nyelvi hasonlóságokon keresztül vezet az út – még mindig a diaszpórák világa felé. A befogadó társadalommal minden különbözőség, minden újonnan átélt kudarc nehezíti a kapcsolódást és kötődést. A befogadó magyar társadalomban kevés számú, uniplex kapcsolatokkal rendelkeznek, és a legtöbb hatás a befogadó társadalom ellenében a diaszpóra (és azon belül a diaszpórákat átfedő vallási közösségek) felé irányítja a menekülteket. A magyar valóságot keretfeltételként, egzotikus díszletként és kulturális kihívásként érzékelik, miközben rendre újratereztik az Otthon valóságát.

Irodalom

- A BÁH statisztikai kiadványfüzete (2009–2010). <http://www.bmbah.hu/statisztikak.php>
- A. Gergely A. (2005) Szórvány, diaszpóra és határfenntartás. Adalékok a szórványtipológia és a kulturális sziget kérdésköréhez. In: Ilyés Zoltán (szerk.): Tanulmányok a szórványról. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 11–20. www.mtaki.hu/kiadvanyok, http://www.publikon.com/application/essay/402_1.pdf
- Al-Ali, N. – Black, R. – Koser, K. (2001) Refugees and transnationalism: the experience of Bosnians and Eritreans in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(4). 615–634.
- Bhabha, H. K. (1996) A posztkolonialitás és a posztmodern. *Helikon* 4. 484–511.
- Bretell, C. (2003) *Anthropology and migration. Essays on transnationalism, ethnicity and identity.* Walnut Creek: AltaMira Press.
- Buden, B. (2004) Kultúrák közti fordítás (hibriditás). *Magyar Lettre Internationale* 51. <http://www.c3.hu/scripta/>
- Clifford, J. (2000) Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale* 39. 12–17. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/web/index.htm>
- Faist, Th. (2010) Diaspora and transnationalism. What kind of dance partners? In: Bauböck, R. és Faist, Th. (szerk.) *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods.* IMISCOE Research. Amsterdam: Amsterdam University Press. 9–34.

- Ghatak, S. – Sassoon, A. S. (szerk.) (2001) *Migration and Mobility. The European Context*. Hampshire – New York: Palgrave Publishers
- Gödri I. (2008) *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálók jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban*. Tézisgyűjtemény. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola.
- Granovetter, M. (1991) *A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata*. In: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Hannerz, U. (2004a) *A kozmopoliták és helyiek a világkultúrában*. In: Biczó G. (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 178–191.
- Hannerz, U. (2004b) *Gondolatok a globális világról*. In: N. Kovács T. (szerk.): *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor. 73–93.
- Kibreb, G. (2006) *Ferugeehood, Loss and Social Change: Eritrean Refugees and Returnees*. In: Essed, P. – Frerks, G. – Schrijvers, J. (szerk.): *Refugees and the Transformation of Societies. Agency, Policies, Ethics and Politics*. New York – Oxford: Berghahn Books. 19–30.
- Lopez-Rocha, S. (2006) *Adaptation, Identity and Community Making among the Chilean Diaspora in England*. „Europe and the world” 9th European Association of Social Anthropologists Biennial Conference, 18th – 21st September 2006. Bristol (UK).
- Marton, K. (2000) *Mitől mások az afgánok? – Ahogy magyarországi afgán kamaszok és szüleik látják*. In: Sik E. – Tóth J. (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. 38–49.
- Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (2001) *A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés*. In: Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 9–40.
- Mau, S. – Mewes, J. – Zimmermann, A. (2008) *Cosmopolitan attitudes through transnational social practices? Global Networks* 8. 1. 1–24.
- Menjívar, C. (2010) *Immigrants, Immigration, and Sociology: Reflecting on the State of the Discipline*. *Sociological Inquiry*, 80 (1) 3–27.
- Nagy T. (2007) *Migráns hálózatok, menekültek és a Határok*. In: Timár J. (szerk.): *Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében*. Békéscsaba: Magyar Tudományos Akadémia, Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsabai Osztály. 81–94.
- Nagy T. (2008) *Relatív egzotikum*. In: Fejős Z. – Pusztai B. (szerk.): *Az egzotikum*. *Tabula Könyvek* 9. Budapest – Szeged: Néprajzi Múzeum – SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 2008. 173–188.
- Nagy T. (2009) *Narratív menekültors. A hatalom és mobilitás kérdései*. In: Nagy G. D. – Szűcs N. (szerk.): *Céhem vándorkönyvei. Tanulmányok a 60 éves Pászka Imre tiszteletére*. Szeged: Belvedere Meridionale (megjelenés alatt).
- Olomofoe, L. (2000) *Egy fekete közösség létrejötte Budapesten?* In: Sik E. – Tóth J. (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. 50–59.
- Ramji, H. (2008) *Exploring commonality and difference in in-depth interviewing: a case-study of researching British Asian women*. *The British Journal of Sociology* 59(1). Online.
- Safran, W. (1991) *Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return*. *Diaspora* 1(1). 83–99.
- Sharaby, R. (2007) *Local Hybridity among Absorbing Institutions*. *International Migration* 45(1). 27–58.
- Sik E. – Tóth J. (szerk.), (1996) *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport.
- Sik E. – Tóth J. (szerk.), (2000) *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport

Nagy: Harmadik világbeli menekültek magyarországi neointegrációjának esélyei

- Tahir A. (2007) British Muslim Minorities Today: Challenges and Opportunities to Europeanism, Multiculturalism and Islamism. *Sociology Compass* 1(2). 720–736.
- Tilly, Ch. (2001) Áthelyeződött hálózatok. In: Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 89–103.
- Wahlbeck, Ö. (2002) The concept of diaspora as an analytical tool in the study of refugee communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(2). 221–238.
- Wiles J. (2008) Sense of home in a transnational social space: New Zealanders in London. *Global Networks* 8(1). 116–137.
- Yusuf, Ahmed (1998) *Soomaaliya: qaran iyo qabiil*. Nordstedts Tryckeri: Indiana University.
- Zubaida, S. (2005) Európa és a Másikjai (képzeletbeli határok). *Lettre* 52. www.c3.hu/scripta